

Lelja Dobronić

KULTURNO-POVIJESNI ZNAČAJ POJAVE REDOVA NA TLU ISTOČNE SLAVONIJE

Pitanje redova u srednjovjekovnoj tj. predturskoj Slavoniji i Srijemu vezano je s više podpitanja ili predpitanja koje treba razjasniti. Prvi i temeljni zadatak trebao bi biti pronalaženje redova na tom području i lokaliteta gdje su se nalazili. Tek koliko se to obavi, moguće je razmišljanje o društvenom ili civilizacijskom ili kulturnom djelovanju tih redova. To nije lako postići jer je sačuvano malo podataka u povijesnim izvorima, a još manje materijalnih tragova na terenu. Neki srednjovjekovni samostani i redovnička sjedišta propala su s najezdom Turaka ili u vrijeme njihove vlasti, a neki su se izgubili već prije, jer je prošlo »njihovo vrijeme«.

Pojava redovništva izvanredno je zanimljiva manifestacija ljudskog duha nastala u težnji da bi se odstupanjem od prosječnog ovozemaljskog načina života pojedinac već na zemlji što više približio nadzemaljskom. Ostvarivali su ovo nastojanje pojedinci povlačeći se iz ljudskog društva u samoću /pustinjaci, eremiti/ ili u manje ili veće nevezane skupine sebi sličnih. Već veoma rano, u 4. stoljeću, vidjeli su neki dalekovidni ljudi /sv. Pahomije, sv. Bazilije/¹ da bi bilo bolje te neformalne skupine organizirati tako da steknu stabilnost, duhovnu i materijalnu, i neki pravni status. Stvorili su prva redovnička pravila i time prve samostane. Njihovi samostani, kao i oni koji su se kasnije formirali po pravilu sv. Benedikta, bili su zajednice laika, odnosno neklerika, a pokoji svećenik im je dolazio, eventualno i živio među njima, da im vodi bogoslužje. Sveti je Augustin taj tip kolektivnog života bitno proširio time što je osim samostana, zajednica laika, organizirao u svom biskupskom dvoru zajednički život klerika, tj. svećenika, đakona i podđakona i time udario temelj drugom smjeru redovništva, regularnim ili samostanskim svećenicima, obično nazivanim kanonicima.

Sve se to događalo na Bliskom istoku i u sjevernoj Africi, ali su se te pojave raširile ubrzo po cijelom tadašnjem kršćanskom svijetu. Dolaskom Slavena ili Hrvata na naše područje i nakon njihova pokrštenja javljaju se one i u nas. Ne želim isključiti mogućnost da zajednice eremita, najstarijih samostana po regulama sv. Pahomija ili Bazilija, nije bilo u Srijemu i u predslavenskim vremenima, odnosno u doba Rimskog Carstva, prije seobe naroda, ali bi to bio poseban istraživački zadatak.

1 Hadrijan Borak, *Redovnička pravila*, Zagreb, 1985.

Diacovensia 1/1995.

Na području Srijema i istočne Slavonije moguće je govoriti o redovništvu u drugoj polovici 12. stoljeća i poslije, za što postoje dva razloga. Prvi je razlog što su iz druge polovice 12. stoljeća poznati najstariji povijesni podaci, a drugi je val obnove ili intenziviranja kršćanstva koji je u to doba preplavio Evropu. Dvanaesto se stoljeće smatra, a neki ga pisci i nazivaju, »renesansom 12. stoljeća«.² Ne samo da je bio probudjen interes za grčku i rimsku antiku na raznim područjima /Aristotelove metode filozofiranja, rimsko pravo i dr./, već osobito za grčke i latinske oce rane Crkve. U vjerskom životu ta se renesansa očitovala u snažnom evangelizatorskom pokretu /putujući propovjednici/. Redovi su nastojali pojačati svoj duhovni život u doslovnom oponašanju siromaštva, poniznosti i milosrđa kako ga je naviještalo Evandjelje i živjela pracrkva (valdenzi, nešto kasnije franjevci, reformatori kao Arnold iz Brescie i Bernard iz Clairvauxa/. Kršćanstvo se vraćalo na svoje izvore, Stari i Novi zavjet. Nastalo je zanimanje za konkretna mjesta na kojima su se odvijali u njima opisani događaji, za protagoniste tih događaja, osobito za osobu Isusa Krista u njegovu zemaljskom životu, mucu i uskrsnuću, te za apostole i svece. Kršćani su htjeli imitirati Krista ne samo u duhovnom životu, već i fizički hodati mjestima kojima je hodao on i njegovi prijatelji - sveci. Masovno su se razvila hodočašćenja, koja su počela već prije, u 10. stoljeću, a pojedinačno i ranije. Ljudi su grnuli u svetišta svetaca. Uz štovanje njihovih zemnih ostataka pojavila se i trgovina relikvijama. Za ljude tog doba tri su bila najveća hodočasnička cilja: svetište sv. Jakoba u Composteli u sjevernoj Španjolskoj, mjesto mučeničke smrti i grobovi sv. Petra i Pavla u Rimu i onaj najsvetiji - Jeruzalem, grad muke i smrti Kristove, i Sveta Zemlja, tlo njegova života. Tamo se moglo iskustveno doživjeti ono što se dogodilo davno, prije jedanaest i više stoljeća. Osim toga, tegobe hodočasničkog putovanja /dugog hodanja/ shvaćene su kao pokora za grijeh. Što je cilj putovanja bio dalji i putovanje teže, to je oponašanje muka i mučeništva bilo snažnije.

Razumljivo je da je hodočašće u Jeruzalem pružalo najviše: bilo je najdalje, a omogućavalo je hodati stopama Krista i apostola, vratiti se u vrijeme i na mjesta njihova života - sasvim u duhu renesanse 12. stoljeća. Davalo je najviše milosti za oprostjenje grijeha. Uz to, i radoznalost je poticala da se upozna Jeruzalem, grad na razmeđu Azije, Afrike i Evrope, smatran središtem svijeta, poistovjećivan s mističnim nebeskim Jeruzalemom Apokalipse.

Hodočasnici su u Jeruzalem mogli putovati brodom iz francuskih i talijanskih luka i pješačiti. Morski je prijevoz bio veoma skup, pa je većina išla kopnenim putem. Najlakši je vodio porječjima Dunava i Drave, Panonskom nizinom, kroz Srbiju i Makedoniju preko Bospora ili Dardanela na Bliski istok. Hodočasničke mase, pomiješane već u prvom križarskom ratu s ratnicima-križarima /izračunano je da ih je

2 Ronald G. Musto, *Theoderich Guide to the Holy Land*, Introduction, Italica Press, New York, 1986.

išlo više od četrdeset tisuća/³ kretale su se polako po slabim putovima i zapuštenim rimskim cestama, mjestimice spuštajući se po rijekama, da bi u putovanje prema svom životnom cilju utrošili mjesece, pa i godine života, ili ostavili kosti po nepoznatim im i neprijateljskim zemljama. Teškoće na koje su nailazili u »Slavoniji« križari iz Francuske, idući u prvi križarski rat 1096. godine, opisao je njihov kroničar kanonik Raimond des Agiles riječima:⁴

»O zlima koje je podnijela francuska vojska u Slavoniji. Ušavši u Slavoniju pretrpjeli su na putu mnoge gubitke, najviše zbog zime koja je tada vladala. Jer Slavonija je zemlja pusta, bez putova i gorovita, gdje tri tjedna nismo vidjeli ni životinja ni ptica. Stanovnici toga kraja toliko su agresivni i primitivni da nisu htjeli s nama ni trgovati ni dati nam vodstvo, već su bježeći iz svojih sela i utvrđenih gradova slabe starice i siromašne bolesnike, koji zbog svoje slabosti u daljini slijedahu našu vojsku, ubijali kao stoku i tako nam mnogo škodili. I nije bilo lako našim naoružanim vojnicima goniti nenaoružane razbojнике koji su poznali teren, kroz razbijena brda i guste šume; ali postojano su ih potiskivali - ne želeći se boriti nisu mogli biti bez borbe ... Zbog takvog stanja Bog je htio da njegova vojska prođe Slavonijom, da se divlji ljudi koji ne poznavaju Boga, spoznavši krepost i strpljivost vojnika, ili bare od divljaštva ili neispričani budu privedeni Božjem sudu.«

Tako naziv »Slavonija« u ovog francuskog pisca s kraja 11. stoljeća zna područje šire od današnje Slavonije, sve do Dalmacije kroz koje je prolazio, sigurno je da su se Srijem i istočna Slavonija nalazili u najvažnijem i najčešće upotrebljavanom hodočasničkom, a i križarskom putu. Sredne strane taj njihov geopolitički položaj, a s druge strane utjecaj redovništva u 12. i 13. stoljeću /stari i tada reformirani redovi, benediktinski redovi i redovi formirani u Svetoj Zemlji, odnosno bizantskom kraljevstvu na Bliskom istoku/ podloga su i ozračje u kojem nastaje do osnivanja znatnog broja redovničkih sjedišta i samostana i manastirskih tipova na ovom području. Gotovo sve što je postojalo u Zapadnoj Europi zastupljeno je i ovdje, uz jednu dodatnu specifičnost graničnog kraja /redovnici istočno-bizantskog obreda/.

Na prije eremiti /pustinjaci/. Izvan svake je sumnje da svaki lokalni samostan u kojemu je ime Remeta ili slično ima veze s nekim pustinjakom ili eremitičkom skupinom koja je tamo živjela i po svom osobenom eremitičkom načinu života ostavila trag u pamćenju naroda. Lokalni samostani imena susreću se na tri mjesta:⁵ Remeta se naziva u 18. stoljeću pravoslavni manastir sv. Nikolaja kraj Orahovice, a nedaleko

³ F. J. Kelley, *Demographic Factors of the Crusades*. The Meeting of two Worlds, Kalamazoo, Mi., 1956., 1959., p. 35.

⁴ R. J. C. Brown, *Isčezli srednjovjekovni redovi u Srijemu i Bačkoj*, CCP, XI., broj 19, 1987., p. 102.

⁵ B. Štek, *Povijesno-topografski pregled pavlinskih samostana u Hrvatskoj*, Kultura pavlina sv. Pavla, Zagreb, 1989., p. 76.

od njega nalazi se »remetska spilja«. Manastiri Velika Remeta i Mala Remeta na Fruškoj gori sigurno govore o eremitima u tom kraju. Ono što nazivi ne kažu ostaje kao pitanje: da li su tamo živjeli pustinjaci pojedinci /na što bi upućivala »remetska spija« kod Orahovice/ ili neformalne skupine pustinjaka, ili pak samostani eremita sv. Augustina ili samostani pavlina /što pretpostavlja M. Kruhek, ali bez povijesnog oslonca/. Najvjerojatnije su to bili pustinjaci, pojedinci sveti u očima naroda, o kojima nije ništa zabilježeno, a o samostanima se ipak nađe pokoja vijest.

Zasad je nemoguće utvrditi koji se red prvi nastanio i počeo djelovati u Srijemu i istočnoj Slavoniji: da li su to bili benediktinci ili monasi istočno-bizantskog obreda. Jedno je, prema povijesnim izvorima, sigurno. Ban Beluš⁶ /koji je zabilježen između 1137. i 1164. godine/ osnovao je *benediktinski samostan* u mjestu Kw, Ke i sl. /Banoštor na Dunavu/ u čast prvomučenika sv. Stjepana. Bilo je to u vrijeme poslije prvog i za drugog križarskog rata, u doba intenzivnog hodočašćenja, na putu uz Dunav. Ban je samostan opskrbio posjedima i srebrom, dao mu križeve, kaleže i odjeću tako da trideset bendiktinaca, kako kaže isprava, ima dosta za sebe i da mogu »goste i siromahe koji se obraćaju tom samostanu opskrbljivati dovoljno svim potrebnim«. Benediktinci tu nisu ostali dugo. Prestali su, prema riječima isprave, »služiti Bogu« i iz nepoznatih razloga napustili samostan u Banoštoru. Međutim, taj je samostan već po svom smještaju na obali Dunava bio važan, pa ga je kaločki nadbiskup s dopuštenjem kralja predao *kanonicima sv. Abrahama iz doline Hebron*, svećeničkoj zajednici podrijetlom iz Svete Zemlje. Oni se tu nisu snašli ni ustalili, pa su »zbog najvećeg siromaštva« i oni napustili taj samostan. Tako je 1198. godine problem samostana u Banoštoru opet bio otvoren,⁷ pa papa Inocent III. preporuča kaločkom nadbiskupu da uvede ili ponovo benediktince, ili regularne kanonike sv. Abrahama, ili regularne kanonike sv. Augustina. Došli su benediktinci koji se tu nalaze za provale Tatara 1242. godine, kad je samostan poharan.⁸

Iako je istraživač benediktinaca u Hrvatskoj Ivan Ostojić u trećem svesku svog opsežnog djela⁹ pisao o Srijemu, ostalo je mnogo nejasnoća, što nije neobično s obzirom na oskudnost povijesnih izvora. Tako je ostalo otvoreno pitanje dvaju samostana posvećenih sv. Demeetriju kojima je položaj različito označivan: *super Sabam* i *Graecorum de Ungaria* /1215./,¹⁰ *de Sirmia* i sl. /1228./.¹¹ Prvom spomenutom ispravom

6 CD II., p. 303 doc. 283.

7 CD II., p. 305 doc. 285.

8 CD IV., p. 326 doc. 288.

9 I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III., Split, 1965.

10 A. Theimer, *Mon. Slav. mer.* I., p. 65-66.

11 CD III., p. 297 doc. 264.

papa Inocent III. prima samostane »na Savi« i »Grka ugarskih« »pod zaštitu sv. Petra« i oslobada davanja desetine. Marko Japundžić, koji je pisao o istočnim redovnicima,¹² uvjeren je da su tu bili *redovnici istočno-bizantskog obreda* i da je riječ o samostanu sv. Demetrija u Srijemskoj Mitrovici i o istoimenom samostanu negdje u blizini toga grada. Međutim, 1247. godine papa Inocent IV.¹³ kaže da je samostan sv. Demetrija u Srijemu benediktinski, pa neka srijemski biskup iz dotadašnjeg samostana u Banoštoru, koji je stradao od Tatara, prenese sjedište biskupije u samostan sv. Demetrija ili u drugi benediktinski samostan u svojoj biskupiji, sv. Grgura. Biskupija se smjestila u samostanu sv. Demetrija i po njemu je grad Mitrovica dobio ime. Taj je benediktinski samostan bio napušten negdje u 14. stoljeću, a nije poznato ni zašto, ni kako. Gdje je među benediktinskim samostanima bilo mjesto monaha istočno-bizantskog obreda, ne može se razabrati, kao što nije jasno ni koji je samostan od dva istoimena sv. Demetrija njima pripadao; možda onaj izvan Mitrovice, a na Savi. Papa Honorije III. 1218. godine¹⁴ u svom pismu upućenom istočnom manastiru sv. Teodozija Cenobijarhe među područnim samostanima navodi i *monasterium s. Demetrii iuxta flumen Savii*, a naziva ga i *s. Demetrii de Ungaria iuxta fluvium cum conductu aquae fluminis Sabae*. Ti su samostani istočnog obreda potpadali pod rimskog papu, inače ih on ne bi oslobađao od desetine. Papa Klement VI. povjerio je 1344. godine¹⁵ nitranskom biskupu upravu *monasterii Graecorum sancti Demetrii* na granici ugarskog i raškog kraljevstva. U tom su samostanu, kaže papa, od njegova početka bila određena posebna mjesta za Grke, posebna za Ugre i posebna za Slavene. Kako je samostan tada bio već deset godina bez poglavarstva kojeg je potvrđivao grčki patrijarh, papa naređuje biskupu neka reformira samostan s benediktincima.

Benediktinskih samostana bilo je po Srijemu nekoliko. Već prije spomenuta isprava pape Inocenta IV. iz 1247. godine¹⁶ dokazuje da je benediktincima pripadala opatija sv. Grgura, o kojoj je riječ u spisima još nekoliko puta sve do 1490. godine. Nestala je netragom, samo joj uspomenu podržava ime sela Grgurevci u ravnici pod Fruškom gorom, gdje se očito nalazila. U njezinoj je blizini bio samostan sv. Križa *de Franca villa* (1297.)¹⁷ u današnjem selu Mandelos, koji je djelovao do pred kraj 14. stoljeća. Osim toga, benediktinci su imali samostan sv. Jurja *de Dombo* (Dubovac, danas Novi Rakovac na sjevernoj strani Fruške gore na Dunavu), samostan sv. Duha (*monasterium s. Spiritus de*

12 M. Japundžić, *Istočno-bizantski obred u hrvatskim krajevima*, Mandićev zbornik, Rim, 1965., p. 101.

13 CD IV. p. 326 doc. 288.

14 A. Theiner, *Mon. Hung.* I., p. 9-11.

15 Fejer, CD IX./I, p. 223-227.

16 CD IV., p. 326 doc. 288.

17 CD VII., p. 290 doc. 250.

Wolko) koji se u spisima spominje od 1263. godine,¹⁸ nalazio se kraj Nuštra (od *monasterium* i ime Nuštar), »gdje je nekad sjajna crkva bila ukrašena dvama visokim tornjevima, a uz crkvu postoje ruševine nekad slavnog samostana«, kako je zapisao 1698. godine službeni popisivač nakon oslobođenja od Turaka.¹⁹

On je dodao da stanovnici ne znaju kojem je redu samostan pripadao i kojeg je titulara imala samostanska crkva. Benediktinci su tu bili davno zaboravljeni. Još veću nejasnoću unosi podatak istog popisivača da »preko Vuke na visokoj obali stoji velika zidana crkva s dva tornja bez krova, nekad zvana Koblan, a sada Nuštra, u kojoj je, kako se priča, sakrito veliko blago koje je u starini ovamo dovezeno sa šezdeset konja. Osim toga je, kaže se, ovdje nekad bio velik samostan reda sv. Benedikta«. Prema tome, 1698. godine ruševine crkve i samostana nalazile su se na dva lokaliteta koje je popisivač zapisao pod imenom Nuštra. Ovaj drugi Ive Mažuran locira u Bršadin kraj Vukovara, a popisivač veli da se »nekad zvao Koblan«. Godine 1276.²⁰ spominje se *monasterium Koppa* koji stari pisci /Pazmany, Szentivany/ smatraju benediktinskom opatijom. Pitanje je da li je Koppa isto što i Koblan. Ima još indicija da su se benediktinci nalazili na više mjesta što još nije dovoljno proučeno. Ipak svi ti oskudni izvori pokazuju da su benediktinski samostani u ovim krajevima bili u punom cvatu u 13. stoljeću, djelomice i u 14. stoljeću, ali se o njihovim počecima ništa ne zna, osim onog u Banoštoru iz druge polovice 12. stoljeća. Čini se da su benediktinci ovdje nestajali postupno tijekom 14. i još u 15. stoljeću, kao što se to događalo i u drugim zemljama Europe.

Sudbina samostana istočno-bizantskog obreda još je manje poznata. Osim onog jednog od dva samostana sv. Demetrija u Mitrovici ili blizu nje, koji je prešao u ruke benediktinaca, Japundžić spominje još neke kojima nije mogao sigurnije odrediti mjesto. Ti monasi koji su morali živjeti ili po Pravilu sv. Pahomija ili po Pravilu sv. Bazilija, a priznavali su rimske biskupe, redovi su ranog srednjeg vijeka, kao i benediktinci. Nije poznato vrijeme njihova dolaska u Srijem i istočnu Slavoniju, a iz dokumenata se vidi da su postojali u 13. stoljeću. Za ranije doba ili nema dokumenata ili nije bilo njih.

Kako je u uvodu spomenuto, »renesansa« je u 12. stoljeću donijela kršćanskoj Evropi snažan procvat redovništva. Od starih benediktinaca odvojili su se cisterciti u težnji za strožim životom, sve je više svećenika živjelo samostanski po reguli sv. Augustina, a viteški redovi templari i ivanovci, osnovani u Svetoj Zemlji, raširili su po Evropi mrežu svojih perceptorata. Ti novi i tada moderni redovi nalaze se, uz stare, u 13. stoljeću u Slavoniji i Srijemu.

18 CD V., p. 284 doc. 779.

19 I. Mažuran, *Popis naselja i stanovništva Slavonije 1698. godine*, Osijek, 1988., p. 57, 70.

20 Fejer, CD VII./3, p. 78-79.

Cisterciti su se širili na sve strane iz svog samostana Citeaux u Francuskoj po kojemu su dobili ime. Godine 1234. spominje se opatija u Kutjevu;²¹ crkva joj se u izmijenjenom obliku održala i služi i danas. Godine 1237. javljaju se cisterciti u Petrovaradinu, gdje je 1344. opisana njihova utvrda koja im je služila kao grangia (majur). Spominje se i opatija »de Koblan«;²² pa je vjerojatno da su ruševine one crkve s dva zvonika, za koje je 1698. godine carski popisivač napisao da se zovu »Nuštra, olim Koblan« i da ih narod smatra benediktinskim, ostaci cistercijske opatije blizu Vukovara /u Bršadinu/. Cisterciti su gradili velike crkve s dva zvonika i daleko od svog središta.

Regularni kanonici pojavili su se u Srijemu već u 12. stoljeću. Kako je već rečeno, kad su benediktinci oko 1180. ili 1190. godine napustili samostan u Banoštoru, preuzeli su ga *kanonici sv. Abrahama iz doline Hebron*. Ti su regularni kanonici potjecali od stolnog kaptola u Hebronu /Izrael/,²³ ali su doskora nestali, jer ih pape nisu odobrili. Za Banoštor su mogli doznati po vezama s hodočasnici ili križarima, i tu se njihova skupina raspala. Godine 1198. »zbog najvećeg siromaštva bili su prisiljeni napustiti taj samostan, i u njemu su ostala samo trojica, kako se kaže, na sramotu«.²⁴ Za obnovu samostana bili su predloženi regularni kanonici sv. Augustina ili ponovno benediktinci, koji su i došli, kako je već rečeno.

Regularni kanonici sv. Augustina /nazivani *superpellicciati*/²⁵ imali su svoje glavno sjedište - prepozituru - u Vaški na Dravi koje je bilo i *locus credibilis*. U Srijemu se spominju u Irigu istom 1393. godine kad je »brat Mihovil, Reda regularnih kanonika sv. Augustina, prepozit samostana Blažene Djevice iznad sela Irig«, morao zastupati samostan pred Pečuškim kaptolom. Taj kasni datum ne znači da samostan u Irigu nije postojao već mnogo prije, vjerojatno u drugoj polovici 12. ili u 13. stoljeću kad se Red širio po Europi. Još se jedan samostan regularnih kanonika sv. Augustina spominje, i to 1414. godine. Piše o njemu papa Ivan XXII.²⁶ biskupu pečuškom. Osnovali su ga roditelji »gospodina Filipa iz Koroga /de Chorogh/, viteza i baruna Kraljevstva Ugarske«. Posvećen je sv. Mariji, nalazi se na posjedu Osijek /Ezek/ u biskupiji pečujskoj. Filip kao patron samostana i crkve moli papu da samostan obnovi, jer je zbog čestih promjena priora zapušten, pa se i zgrade urušavaju. Papa nalaže biskupu da Filip postavi jednog od kanonika tog Reda prema pravilima Reda, koji neće moći biti maknut bez

21 Ostojić, nav. dj. p. 231; CD III., p. 407 doc. 351. CD XI., p. 162 doc. 121.

22 Ostojić, nav. dj. p. 239.

23 *Enciklopedia Cattolica*, t. VI., p. 1382, Hebron

24 CD II., p. 303 doc. 283.

25 L. Dobronić, *Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj*, CCP, XI., 1987., broj 20.

26 *Vatikanski arhiv*, Lat. reg. 175 fol. 39 v.

dopuštenja Filipova. Nažalost, zasad nije poznato gdje je bio taj samostan regularnih kanonika sv. Augustina na posjedu Osijek.

Istodobno s regularnim kanonicima šire se po Evropi redovi *Vitezova sv. hrama /templari/* i *Vitezova hospitalia sv. Ivana /ivanovci ili hospitalci/*,²⁷ osnovani početkom 12. stoljeća u Jeruzalemu, da bi iz evropskih sjedišta slali sredstva za održavanje i djelovanje svoje subraće vitezova-redovnika u Latinskom kraljevstvu i poslije njegova pada na otoku Rodosu. U Slavoniji su templari imali sjedišta u prvoj polovici 13. stoljeća /već prije 1230. godine/ u Svetom Martinu uz Našice /gdje njihova kapela i danas stoji/ i Požegi s posjedom Breznice i šumama na Papuku. Pošto su templari bili 1312. godine ukinuti, njihova sjedišta i dobra preuzeli su ivanovci, koji su bili u svim krajevima već znatno prije, u prvoj polovici 13. stoljeća, istodobno s templarima. Prvi im je sačuvan spomen iz 1229. godine na rječici Karašici blizu Valpova /sela Ivanovci - Harkanovci/. Već nešto prije, oko 1200. godine, dobili su od ugarsko-hrvatskog kralja znatan kompleks zemalja, kako je zapisano u ispravi pod nazivom *Croac* i *Magna villa*. Moglo se utvrditi da se taj posjed, koji se hrvatski morao zvati Horvat i Veliko Selo, sterao oko Mikanovaca Starih i Novih, Ivankova, Semeljaca i Kešinaca, i da mu je sjedište bilo u današnjem selu Novi Mikanovci. Crkva sv. Bartula svojim najstarijim romaničkim dijelovima očito je služila kao kapela ivanovaca. Ne zna se kad su i kako ivanovci stekli zemlje na rječici Vuki južno od Osijeka sa sjedištem u Dopsinu i Koprivni. Spomen im se održao u imenu oranica Ivanovci i mosta »na Ivanovcima« na Vuki. Njihova kapela u Koprivni /danas pravoslavna/ preživjela je Turke. Ispravom od 1225. godine papa Hororije III. naložio je dovršenje procesa između ivanovaca i »redovnika Svetog Duha« /*monachi S. Spiritus*/ kojima je »samostan bio oplijenjen po hospitalcima«. Očito je riječ o sporu između ivanovaca u Dopsinu-Koprivni i benediktinaca u Nuštru u samostanu sv. Duha. Nije isključeno da su dopsinski i mikanovački posjedi bili spojeni i da su ivanovačke »kuće« /*domus*/ u Koprivni i Mikanovcima potpadale pod zajedničkog preceptora, jer se 1315. godine spominje *preceptor domorum de Syrmia*.

Oko sredine 14. stoljeća gube ivanovci svoje istočnoslavonske posjede i sjedišta. Godine 1348. zemlje oko Mikanovaca više nisu pripadale njima, već plemiću Petru, sinu Pavla iz Horvata. Zemlje na rječici Vuki /oko Dopsina i Koprivne/ otimali su susjedni velikaši, pa je papa Klement VI. 1352. godine naložio pečuškom i bosanskom biskupu da štite ivanovce, jer im crkveni i svjetovni ljudi zauzimaju posjede. Godine 1356. papa je zabranio da u posjed tih zemalja budu uvedeni sinovi Andrije Gorjanskog,²⁸ a 1364. postavljale su se međe između

27 L. Dobronić. *Viteški redovi templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb, 1984.; Ista, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, Rad JAZU, knj. 406, Zagreb, 1984.

28 Fejer, CD IX./2, p. 520 doc. 253.

posjeda ivanovaca i sinova Filipa iz Koroga.²⁹ Vrijeme ivanovaca u Slavoniji bilo je na izmaku i oni nestaju.

Trinaesto je stoljeće obilježeno osnivanjem i naglim širenjem prosjačkih redova. Sveti Franjo, osnivač zajednice koja se u duhu renesanse 12. stoljeća vraćala na zemaljski život Isusa Krista kao uzor, jedva je umro /1226./, a već je 1227. godine prvi provincijal Ugarske franjevačke provincije Ivan iz Francuske umro i pokopan u Francavilli /Mandelosu/, što dokazuje da su franjevci tamo već bili nastanjeni.³⁰

Godine 1233. postoji Ugarska franjevačka provincija s dvije kustodije: zagrebačkom i srijemskom. U srijemskoj kustodiji već su tada franjevci bili u Baču, Iloku, Mitrovici, Indiji, Mandelosu, /*Franca Villa*/, Zemunu, Vrdniku, Banovcima, Nuštru, Irigu i Tordincima, dakle na dvanaest mjesta. Prema prilikama i potrebama osnivali su nove samostane /Đakovo 1347. *Pro duodecium fratribus*/ i preuzimali neke napuštene /1301. u Baču od regularnih kanonika sv. Groba Jeruzalemskog, 1377. u Horvatu - Novim Mikanovcima od ivanovaca, 1378. u Aracsi - neutvrđeni lokalitet - od benediktinaca/. Godine 1506. u kustodiji sv. Ivana Kapistranskog bili su samostani u Iloku, Futogu, Kovilju, Opatovcu ili Šaregradu, Slankamenu, Đakovu, Berku, Kuli. Na području Slavonije i Srijema u 14. i 15. stoljeću širili su se franjevački samostani Bosanske vikarije, što je proučio i prikazao p. Emanuel Hoško. U tim su stoljećima franjevci bili najvitalniji red.

Prosjački red *Red braće pustinjaka /eremita/ sv. Augustina* imao je tri samostana u Srijemu.³¹ nešto prije 1344. godine u Iloku s crkvom sv. Ane, 1344. godine preuzeo je napušten samostan u Banoštoru, a 1427. godine imao je u »trgovištu Borovu kamenu crkvu sv. Margarete djevice i samostan, također od kamena, u čast Blažene Djevice Marije«.

Prosjački *Red sv. Pavla pustinjaka*, tzv. *pavlini*, imali su samostan u Irigu koji se spominje 1393. godine, a tad se spominje i samostan u Slankamenu.³²

Kulminacija redovničkog života, odnosno najveća gustoća mreže samostana u istočnoj Slavoniji i Srijemu, bila je u drugoj polovici 13. i prvoj polovici 14. stoljeća kad su se tu nalazili redovi svih tipova: oni po osnutku stari, oni proizašli iz križarskih ratova i Latinskog kraljevstva i oni koji su nastali kao rezultat obnove kršćanstva na njegovim izvorima.

²⁹ Fejer, CD IX./3, p. 455 doc 248.

³⁰ Emanuel Hoško, *Franjevci u Srijemu, Slavoniji i Bačkoj potkraj srednjeg vijeka*, Zbornik simpozija o sv. Ivanu Kapistr., Ilok, 1986. Marijan Žugaj, *I Conventi dei Minori Conventuali tra i Croati dalle origini al 1500*, Roma, 1989. /Quaderni Francescani 16/, p. 50.

³¹ Rad nav. u bilj. 25, p. 5.

³² Rad nav. u bilj. 5, p. 83

Nameće se pitanje zašto se to mnoštvo redova nastanilo na razmjerno malom prostoru i što je moglo dati ljudima onog vremena u Srijemu i istočnoj Slavoniji. Nekim je redovima u pojedinim ispravama zadatak naveden, a nekima se može posredno izvesti iz njihovih usmjerenja.

Prvi dokument, onaj o osnutku samostana benediktinaca u Banoštoru, izrijekom navodi njegovu svrhu sredinom 12. stoljeća: »da goste i siromahe koji se obraćaju tom samostanu opskrbljuju pristojno svim potrebnim«. Budući da je već u benediktinskoj reguli³³ određeno: »Svi gosti koji nam dolaze neka budu primljeni kao Krist, jer će on reći "Gost bijah i primiste me"«, ovo isticanje pružanja usluga prolaznicima očito se odnosi na promet hodočasnika na putu u Svetu Zemlju. Osim toga, benediktinci su radili i fizički na zemlji,³⁴ pa su bez sumnje izravno ili neizravno poučavali domaći svijet u poljoprivredi.

Viteški redovi, od kojih su se u istočnoj Slavoniji naselili vitezovi sv. Ivana ili Hospitala /ivanovci ili hospitalci/ bili su osnovani u Jeruzalemu da pružaju hodočasniciima zaštitu i bolesničku njegu, a i da se oružjem bore protiv nevjernika. Njihova sjedišta južno od Dunava i ušća Drave u nizini prema Savi bila su na takvu položaju /Dopsin, Koprivna, Mikanovci, Ivankovo/ da su mogli obavljati svoja oba osnovna zadatka. Mogli su prihvaćati hodočasnike i osobito križare-vitezove. Ivanovci vitezovi-redovnici redom su bili Francuzi, pa su neizbježno donijeli sa sobom francuski viteški duh i običaje. Njihova braća-poslužitelji uzgajali su konje, sastavni dio života svakog viteza, neophodne onima na putu. Bili su oaze za Zapadnoevropljane u zemlji koju je u uvodu citirani francuski kroničar opisao kao divlju. Živjeli su u malim skupinama, a kapele svojih »kuća« gradili su u Slavoniji kao i u Francuskoj na način domaćih crkava. Zato se kapela u Koprivni i romanički dio crkve sv. Bartula u Novim Mikanovcima ne razlikuju od drugih crkvenih objekata tog doba u Slavoniji. Ne manje važan bio je i drugi zadatak ivanovaca, borba s oružjem u ruci protiv nevjernika svih vrsta. U četvrtom desetljeću 13. stoljeća papa Grgur IX. poticao je u više navrata slavonskog hercega Kolomana da se bori protiv heretika u Bosni, a on je to činio s pomoću viteških redova.³⁵ Nakon provale Tatara Europa je bila u velikom strahu da bi oni mogli ponovno navladati, pa je papa Inocent IV. 1248. godine »molio i opominjao proceptora i braću Hospitala Jeruzalemskog u Ugarskoj da se najžešće bore protiv plemena Tatara i da u drugim raspale osjećaj da ih treba odbiti sa starih granica. Na njihov Red i na sve koji budu - stavivši na

33 *Pravilo sv. Benedikta*, pogl. 52 - dj. nav. u bilj. 1, p. 287.

34 Theiner, *Mon. Slav. mer.* I., p. 65.

35 CD III., p. 417 doc. 362; Theiner, *Mon. Hung.* I., p. 129; CD IV., p. 65 doc. 59; CD IV., p. 93 doc. 86.

Diacovensia 1/1995.

sebe križ - u Ugarskoj išli protiv Tatara proširuje se onaj isti oprost koji se podjeljuje onima koji idu u vojnu pomoć Svetoj Zemlji«. Kad je papa Klement VI. već veoma rano /1343. i 1345./³⁶ uočio tursku opasnost za Evropu i poticao kršćane na rat protiv Turaka, bili su uključeni ivanovci u Ugarskoj, ali je pitanje da li ih je tada u istočnoj Slavoniji još bilo.

I cisterciti su bili Francuzi, odnosno dolazili su iz Francuske. Oni su sa sobom vodili svoje graditelje /o čemu postoji pisani podatak za njihov samostan i crkvu u Stični u Sloveniji/ i uporno podizali velike crkve s dva zvonika na pročelju /Stična/. Prije spomenuti opis iz 1698. godine ruševina velike crkve s dva zvonika na lokalitetu »olim Koblan, nunc Nustra dictum« iznad Vuke blizu Vukovara potvrđuje tu njihovu praksu i na slavonsko-srijemskom tlu. Imalo bi smisla kopati na tom terenu da se otkrije bar osnovni oblik i dimenzije /tlocrt/ te crkve. Osim francuske arhitekture i bez sumnje kulture, cistercitema se pripisuju vinogradarstvo i podrumarstvo u Kutjevu³⁷ i na južnoj obali Dunava. Bavili su se i karitativnim radom. Kad je u Beču 1234. godine³⁸ trebalo uspostaviti *hospitium* /konačište/ bila su pozvana dva cistercita iz Kutjeva. Vjerojatno je to konačište, ili bolnica, kako je neki nazivaju, bilo u vezi s potrebama hodočasnika na putu.

Regularni kanonici sv. Augustina bili su učen red, ali o njihovu prosvjetnu djelovanju u ovim krajevima nema podataka. Njihova prepozitura u Vaški, pod koju je vjerojatno potpadao samostan u Irigu, obavljala je javnopravne poslove i imala kao *locus credibilis* znatan ugled.

Prosjачki redovi, osobito franjevci, imali su svoje specifične metode širenja Evandjelja. U ove krajeve došli su kao misionari. Tako na primjer, papa Ivan XXII. posebno naglašava 1414. godine³⁹ njihov zadatak da privode »katoličkoj vjeri« patarene i pogane koji se nalaze na području između Save i Bosuta. Zato u crkvi Blažene Djevice Marije u Moroviću, kojoj je patron plemić Ivan iz Morovića, bivši mačvanski ban, ustanovljuje funkciju prepozita.

Istraživanja u Francuskoj su pokazala da je tamo niknula cijela mreža samostana na putovima prema hodočasničkom cilju Santiago de Compostela da bi hodočasnici na putu mogli noćiti, odmarati se i oporavljati od napornog pješaćenja. Uvjereni smo da se to isto događalo u Srijemu i istočnoj Slavoniji s dodatnom okolnosti da ovdje nije vodio samo hodočasnički put, već su tuda prolazili i ratnici-križari. Nije, dakle, neobično da je među ostalim redovima i viteški red ivano-

³⁶ Theiner, *Mon. Hung.* I., p. 658, 697.

³⁷ Filip Potrebica, *Povijest vinogradarstva i podrumarstva u Požeškoj kollini*, Kutjevo, 1982., p. 17.

³⁸ Theiner, *Mon. Hung.* I., p. 124.

³⁹ *Vatikanski arhiv*, Lat. reg. 182, fol. 202 r.

vaca smjestio svoje *domus* /kuće/ da pomažu vitezovima-križarima prihvaćajući njih i njihove konje, da njeguju bolesne i ranjene, za što su bili i osnovani /Hospital u Jeruzalemu/. Kao vitezovi borili su se i protiv neprijatelja kršćanstva kakvima su bili smatrani svi nepravovjerni. Taj su zadatak imali i ostali redovi, samo što su imali to obavljati propovijedanjem, a ne oružjem. Zato je razumljivo da je mreža samostana u istočnoj Slavoniji i Srijemu najgušća u doba kad su te potrebe bile najizraženije.

U 14. stoljeću više nije bilo Latinskog kraljevstva na Bliskom istoku, pa ni križarskih ratova, a i broj hodočasnika u Jeruzalemu se smanjio. Taj razlog postojanja redovničkih kuća /odnosno mogućnost djelovanja u tom smjeru /kao i drugi razlog /obraćanje heretika/ gotovo su nestali u vrijeme kad su Turci zauzimali ove krajeve. Tad su napušteni i propali gotovo svi samostani i samostanske crkve, a održale su se samo one male i neugledne /kapela u Koprivni kao džamija, romanički dio sa zvonikom u Novim Mikanovcima, Sv. Marija u Moroviću/, neznatne u usporedbi s onima koje su u 13., 14. stoljeću, pa i kasnije stajale na tom tlu, pa ni ne mogu svjedočiti o mnoštvu redova, po kojima su Srijem i istočna Slavonija u srednjem vijeku aktivno sudjelovali u životu Zapadne Europe.

Da bi se dobila što jasnija i potpunija slika o samostanima u srednjem vijeku, predstoji zadatak opsežnog i temeljitog istraživanja povijesnih izvora i osobito arheoloških iskopavanja svih onih lokaliteta na kojima su poslije oslobođenja Slavonije od Turske zabilježene u dokumentima ruševine samostana i crkava.